

ANTANAS SMETONA

KELI ŠTRICHAJ MOTIEJAUS VALANČIAUS
PORTRETUI

Žemaičių ganytojo Motiejaus Valančiaus veikla XIX a. lietuvių tautos formavimosi kontekste iki galo dar nesuvokta, nepaisant gausių tyrimų ir publikacijų. 2013 m. birželio 21–23 d. „Santaros-Šviesos“ suvažiavime prof. Alvydas Jokubaitis perskaitė paskaitą „Tarp kunigaikštystės ir tautinės valstybės. M. Valančiaus *interregnum* prasmė“. Pagrindinė paskaitos idėja: Žemaičių vyskupija – politinė XIX a. Lietuvos gyvenimo forma, pagimdžiusi politiškai organizuotą tautą¹. Suvažiavime šis požiūris oponentų buvo įvertintas gana skeptiškai, bet jam paremti, atrodo, esama menkai žinomų šaltinių. Visada labai įdomūs tekstai, kuriuose žmonės ir reiškinius atvirai vertina ne šiaip amžininkai, o asmeniškai pažįstantys priešai. Toks yra caro valdininko, stačiatikio ir aistringo slavofilo, imperijos „sarginio šuns“ kunigaikščio Vladimiro Meščerskio laiškas sosto paveldėtojui Aleksandruvi Aleksandrovičiui, kuriame kalbama apie padėtį Lietuvoje ir susitikimą su Valančiumi.

TEKSTO ATSIKADIMO IR PASKELBIMO APLINKYBĖS

1868–1869 m. kunigaikštis Meščerskis Vidaus reikalų ministerijos pavedimu vizitavo Rusijos imperijos Šiaurės vakarų bei Pietvakarių kraštus ir inspektavo vietos administracinį aparatą. Greta oficialių ataskaitų ministerijai, jis reguliariai rašė laiškus sosto paveldėtojui ir būsimajam imperatoriui Aleksandruvi III. Pagrindinė vizitatoriaus interesų sritis – švietimo, kultūros, religijos padėtis Rusijos imperijos pakraščiuose,

¹ Paskaitos vaizdo įrašą žr.: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-07-04-alvydas-jokubaitis-valanciaus-interregnum-tarp-kunigaikstystes-ir-tautines-valstybes/103817>, (2013-12-12).

būklė numalšinus sukilimą. Sosto įpėdiniui šie laišakai buvo vienu pagrindinių patikimos informacijos šaltinių apie imperijos vakarinius pakraščius. Dienoraštyje jis rašė: „Gavau nuo Meščerskio laišką iš Vilniaus [...]. Laiškas labai įdomus ir dalykiškas; skaičiau su malonumu ir beveik visiškai supratau esamą padėtį tame krašte“². Laiške iš Vilniaus (1869 m. kovo 28 d.) Meščerskis pateikė požiūrį į rusinimo planą: „keltinas klausimas ne apie rusiško elemento kovą su lenkiškuoju, o apie pastarojo išnaikinimą iki pašaknių“³. Laiške iš Kauno, rašytame 1869 m. balandžio 2 d., dėstomos panašios mintys, tik jau remiamasi Žemaičių vyskupijos realijomis ir Valančiaus veikla. Antroje laiško dalyje aprašytas vizitas pas vyskupą drauge su Kauno liaudies mokyklų direkcijos inspektoriumi Nikolajumi Novikovu.

2006 m. Rusijos istorijos instituto vyresnioji mokslo darbuotoja Natalija Černikova, kurios moksliniai interesai yra XIX a. Rusijos imperijos kultūrinis ir politinis gyvenimas bei kunigaikščių Meščerskių vaidmuo jame, paskelbė keturiolikos kunigaikščio Meščerskio laišku, rašytu 1867–1869 m. iš Toržoko, Maskvos, Bogorodsko, Vladimiro, Šventųjų Kalnų, Charkovo gubernijos kaimo Nizy, Vilniaus, Kauno, Kijevo, Jekaterinoslavlio, Berdičevo, Žitomiro, Počajevo lauros, Odesos, ištraukų⁴. Laiškai saugomi Aleksandro III fonde Rusijos Federacijos valstybiniame archyve (f. 677, ap. 1, b. 894-895). Juose – išsami to meto politinės ir religinės padėties analizė. Tiesa, vientiso ir nuoseklaus vaizdo iš Černikovos publikacijos susidaryti negalima, nes medžiaga atrinkta pagal leidinio tematiką (Bažnyčios istorija), pvz., laiškas iš Kauno pateikiamas be pradžios, tačiau mums rūpimas Valančiaus apibūdinimas nėra kupiūruotas.

Rusijos archyvuose yra išlikusios ir daugiau Meščerskio korespondencijos, kuri galėtų dominti Lietuvos istorikus. Kaip Vidaus reikalų ministerijos ypatingų pavedimų valdininkas bei asmeninis carų patikė-

² Иван Евгеньевич Дронов, „Князь Владимир Петрович Мещерский“, in: *Вопросы истории*, 2001, Nr. 10, p. 60–61.

³ *Ibid.*, p. 61.

⁴ Наталья Владимировна Черникова, „Наш век – век малодушия...“ Религиозная жизнь Российской империи глазами чиновника министерства внутренних дел“, in: *Вестник церковной истории*, 2006, Nr. 2, p. 45–80.

tinis, jis ne kartą lankėsi Šiaurės vakarų krašte. Dar 1863 m. Smolensko gubernijoje kunigaikštis organizavo liaudies gynybos būrius pasipriešinti sukilimui. Įspūdžius ir savo siūlymus jis plačiai referuodavo raštu imperatoriškosios šeimos nariams – iš pradžių Nikolajui Aleksandrovičiui, vėliau Aleksandrui Aleksandrovičiui. Meščerskis negailestingai kritikavo vietinę biurokratiją, reiškė susižavėjimą grafu Michailu Muravjovu (pvz., 1863 m. liepos 23 d. laiške⁵) ir ragino tęsti jo vykdytą politiką.

ТЕКСТО АВТОРИУС

Kunigaikštis Vladimiras Meščerskis (Владимир Петрович Мещерский, 1839–1914) pagal motinos liniją buvo istoriko Nikolajaus Karamzino anūkas. Ugdytas būtent šios asmenybės dvasia, tradicinių patriarchalinių vertybių jis laikėsi visą gyvenimą, buvo nuoseklus rusiškojo konservatyvizmo skleidėjas, politinėmis pažiūromis išreiškiantis kertinę ideologinę trejybę (stačiatikybė, patvaldystė, liaudiškumas) ir stiprios monarchijos apologetiką (monarcho ir liaudies vienybė)⁶. Rusijos liberalėjimo fone buvo karštai puolamas politinių oponentų. Nekompromisinės ir nelaikščios kunigaikščio charakterio savybės, draugystė su imperatoriaus Aleksandro II sūnumis padėjo sklisti apkalboms – Meščerskis buvo įvardijamas tiek kaip Rusijos visuomeninio gyvenimo pilkasis kardinolas, tiek kaip aktyvus gėjus ir gėjų globėjas. Politinių priešininkų jis buvo pravardžiuojamas „Sodomos kunigaikščiu ir Gomoros piliečiu“ (spėjama, kad tai Vladimiro Solovjovo apibūdinimas) – sunku spręsti, kiek tai lėmė politinės pažiūros, o kiek asmeninis gyvenimas.

Baigęs Peterburgo teisės mokyklą, Meščerskis tarnavo Vidaus reikalų ministerijoje. Per įtakingus draugus bei giminaičius suartėjo su imperatoriaus dvaru – tapo sosto įpėdinio Aleksandro Aleksandrovičiaus (būsimojo caro Aleksando III) asmeniniu draugu ir savotišku mokytoju,

⁵ Иван Евгеньевич Дронов, *op. cit.*, p. 57.

⁶ Жг. Наталья Владимировна Черникова, *Князь В. П. Мещерский в общественной жизни России, последняя треть XIX – начало XX в.* [Disertacijos rankraštis], Москва: Институт Российской истории, 2011.

įtikino Aleksandrą rašyti dienoraštį ir kas vakarą kartu jį aptarinėti⁷. Tuo pat metu kunigaikštis pradėjo žurnalisto ir publicisto veiklą. Dėl savo pažiūrų nebuvo įsileidžiamas į liberaliąją spaudą, todėl, susirūpinęs „kenksminga spaudos įtaka jaunimui“, įsteigė laikraštį *Pilietis*, kuris tapo reikšmingu patvaldystės rupu. Jo bendradarbiais ir rėmėjais tapo Fiodoras Dostojevskis (vienu laiku buvo redaktoriumi), Fiodoras Tiutčevas. Leidybai gaudavo lėšų iš vyriausybės, bet, parašęs kritišką straipsnelį apie Aleksandro II demokratines reformas, apgadino santykius su imperatoriškąja šeima. Po Aleksandro II mirties Aleksandras Aleksandrovičius vėl atnaujino glaudžius santykius su kunigaikščiu Meščerskiu – tyrėjai konstatuoja pastarojo asmeninę įtaką visą Aleksandro III valdymo laikotarpį. Šiuolaikiniai patriotiškos orientacijos Rusijos istorikai Meščerskį apibūdina kaip talentingą romanistą, rusiškos dvasios kūrinių autorių, racionalaus ir blaivaus proto publicistą, energingą politiką, nevengiantį pataikūniškumo, familiarumo ir grasinimų, kryptingą kovotoją, tikrą patvaldystės idėjos fanatą, gebėjusį būti ir taktišku, ir grubiu, ir minkštu, ir žiauriu⁸.

Skelbiamame laiško atkarpos vertime iš rusų kalbos praleisti originalo publikacijoje⁹ esantys jos rengėjos Černikovos realiniai komentarai ir akivaizdžių sutrumpinimų išskleidimą žymintys skliaustai.

⁷ Иван Евгеньевич Дронов, *op. cit.*, p. 59.

⁸ Жг. Михаил Михайлович Леонов, В. П. Мецкерский: *Русский консерватизм и правительственная политика в конце XIX – начале XX вв.* [Disertacijos rankraštis], Самара: Самарский государственный университет, 1999.

⁹ *Вестник церковной истории*, 2006, Nr. 2, p. 59–62; prieiga per internetą: <http://www.sedmitza.ru/lib/text/682099/>; originalas: Rusijos Federacijos valstybinis archyvas, f. 677, ap. 1, b. 895, l. 27–29v.

[Vladimiras Meščerskis – didžiajam kunigaikščiui Aleksandriui Aleksandrovičiui]

[Iš rusų kalbos vertė Antanas Smetona, versta iš: *Вестник церковной истории*, 2006, Nr. 2, p. 59–62]

Kaunas, 1869 m. balandžio 2 d.

[...] Svarbiausias iniciatorius ir veikėjas ne tik Kauno gubernijoje, bet visame krašte, tarp rusiško reikalo priešų, be abejo, yra Kauno vyskupas Volončevskis. Ši asmenybė savo aplinkoje yra ganėtinai išskirtinė visais požiūriais. Nejučia, kai lygini šį milžinišką protą, šią per 30 metų išeitą vyskupystės bei kunigystės mokyklą, šitą miklumą, meistriškumą ir gudrumą, klastos ir apgavystės menus, iškeltus į religijos aukštumą, įgytą išmanymą ne tik apie kraštą, bet ir kiekvieną asmenį, jame gyvenantį, ilgą praktiką pažįstant rusų administraciją, jos ankstesnius ir dabartinius atstovus, tai negabius, tai silpnadvasius, tai išsižadančius savo nacionalinių interesų baiminantis prancūziško laikraščio, jeigu palygini visa tai su pigmėjais, pasiūstais kautis su šituo Makiavelių Makiaveliu, tuomet, deja, supranti pernelyg aiškiai jo galią ir mūsų bejėgiškumą. Jis viską drįsta, viskam pasiryžta, mes visko bijome, net popiežiaus šešėlio ir jo pigių prakeikimų. Volončevskio pajėgos ganėtinai gausios ir sumaniai organizuotos bei sudaro skirtingas funkcijas apimančio vieningo politinio valdymo taisyklingą derinį. Jo turimas galias galima iš esmės skirti į dvi dalis – dorovinę ir praktinę. Dorovinę galią sudaro šie pagrindai: 1) visiškas abejingumas savojo kunigų luomo doroviniam aspektui, kitaip sakant, suteikimas kunigams visiškos laisvės asmeniniame gyvenime ir jų grynai religinėje veikloje, bet 2) su sąlyga, kad bus laikomasi griežtos drausmės vykdant politinės propagandos veiklą, kur religija tarnauja tik kaip dingstis; 3) jo kilmė iš žemaičių liaudies ir su tuo susijęs skatinimas auklėti kunigais pirmiausia žmones iš liaudies; 4) nenuilstamas siekimas tų pačių tikslų ir to paties uždavinio, kuris visuomet pavyksta dėl rusų vyriausybės nuolatinių svyravimų bei nepastovumo; 5) tvirtas ryžtas nedaryti nuolaidų ir net eiti į tremtį, kylantis iš įsitikinimo, kad šitaip tik būtų sustiprintas fanatizmas bei išgarsėtų kaip kankinys už tikėjimą.

Tačiau fizinės pajėgos yra ne mažiau svarbios ir reikšmingos: 1) kunigų legionas – iki 800 žmonių Kauno gubernijoje, vienas už kitą gudesni ir protingesni, ir visi išauklėti Volončevskio; 2) jo sufraganas, vyskupas Beresnevičius, kilęs iš dvarininkų, kuriam tarpininkaujant viešpataujama tarp dvarininkų; 3) vadinamosios bažnytinės brolijos, kurių gubernijoje iki 600, o kiekvienoje brolijoje tiek narių, kiek parapijiečių, kitaip sakant, iki 300 tūkstančių žmonių – valstiečių suburtos vieningos katalikų masės; 4) didžiulės rinkliavos, pas jį suplaukiančios ir jo skirstomos gubernijoje kaip subsidijos kunigams, slaptam knygų ir propagandos platinimui, ištremtų kunigų ir kitų gubernijų kunigų, tautinės valdžios agentų užsienyje ir krašte rėmimui ir pan.; 5) jo nuosavas paštas visame krašte, susidedantis iš bažnytinių elgetų ir bažnytinių prieglaudų globotinių; 6) pagaliau visa lenkų šlėkta, visi smulkieji kanceliarijų valdininkai ir bajorai dvarininkai. Štai vyskupo Volončevskio galia.

Galima dabar kelti klausimą: kokia gi galia jam yra priešinama? 1) Gubernatorius visiškai priklausomas nuo generalgubernatoriaus, kuris savo ruožtu yra visiškai pavaldus Volončevskui. 2) Vidaus reikalų ministerija, tai yra kitatikių dvasinių reikalų departamentas, kur visi nuo direktoriaus Siverso iki paskutinio skyriaus viršininko yra papirkti šių kitatikių. 3) Vicegubernatorius, kuris čionai naujai paskirtas iš Tverės, nuostabus ir protingas žmogus, bet kuriam ministerija atsako net 500 rublių persikėlimo pašalpos ir kuriam gresia būti užverstam 20 valandų trunkančiu beprasmiu susirašinėjimu su gubernijos valdyba. 4) Gubernatoriaus valdininkai, iki šiol neegzistuojantys, nes už jiems priklausantį atlygį to nesiims nė vienas padorus žmogus iš didžiarusiškų gubernijų. 5) Policija iš 14 žmonių Kauno miestui, 6 žmonių kiekvienai apskrīčiai už 200 ir 300 rublių algą. 6) Dvasininkai, kurie kartu su liaudimi miršta badu ir, jeigu ką priims į stačiatikius, patiria tremtį bei persekiojimus. 7) Taikos tarpininkai, iš kurių Kauno gubernijoje jau penktas rinkinys ir kurie kilnojami iš vietos į vietą, kai tik susipažįsta su situacija ir jų veikla duoda apčiuopiamos naudos. 8) 200 liaudies mokyklų, puikiai besilaikančių, bet jose mokosi viso labo 7000 berniukų iš 200 tūkstančių žiemos metu ir, kaip dažnai pasitaiko, deja, rusų mokytojai iš širdgėlos, tėvynės ilgesio, vienatvės, dėl policijos, kunigų persekiojimų ir pan. arba viską meta ir pabėga į didžiarusiškas gubernijas,

arba nusigeria, arba dėl skurdaus išlaikymo, ne daugiau kaip 200 rublių, iškeičia šias pareigas į kitas, labiau apsimokančias, bet mažiau naudingas. 9) Pagaliau kone 1 milijonas valstiečių gyventojų, kol kas dar tikinčių vyriausybe, bet galinčių bet kurią akimirką virsti netikinčiais, liaudis, reginti aplinkui ponų triumfo ženklus, jų teises ginančių rusų tarpininkų persekiojimą, tūkstančiai rusų sentikių, paliktų likimo valiai ir dabar mirstančių iš bado, matančių, kad visi jų prašymai nevykdomi, išvydusių generalgubernatoriaus Potapovo kelionę per guberniją, kai jis nė vienam [taikos] tarpininkui nepadarė rankos, nepasakė padėkos žodžio, nė vieno valstiečio neišklausė ir nepasiteiravo: ar jam gerai, – štai ką matė pastaruoju metu liaudis, būdama pagrindine vyriausybės jėga šiame krašte. Ar turi galios tokia vyriausybė suvaldyti galingąjį Volončevskį? Akivaizdu, kad ne! Ką dar pridurti? Kad ne tik liūdna ir įžeidu rusui visa tai čia matyti ir suvokti, bet kad jis tiesiog kraupsta nuo minties, koks visiškas krašto nepažinimas būdingas tai vyriausybei, kuri iš Peterburgo ir iš Vilniaus vaizduojasi valdanti kraštą ir tiek yra apakinta, jog vadina tokį valdymą teisėtu taikymusi su lenkų tauta!

Aš prasėdėjau pas Volončevskį visą vakarą: jis pasikvietė ir vyskupą sufraganą. Du kontrastai: pirmas – protingo, iš pažiūros paprasto žemaičio tipas, antras – jėzuito iš kilmingos abatijos tipas. Pirmas daug šneka apie politiką ir juokiasi iš savo vyskupavimo religinio aspekto: „Aš, jeigu būčiau popiežius, leisčiau visiems kunigams vesti.“ Antrasis apie politiką nė žodžio, užtat apie religinę kazuistiką, dogmas, pasaulietinius dalykus – į valias. Pirmas kalbėdamas trykšta jausmais ir neslepia savo įspūdžių – tai visas įrausta, tai primerkia akis kaip hiena, tai prikanda lūpas, tai nusikvatoja; antrojo veido išraiška, balsas, judesiai niekad nesikeičia. Abu protingi kaip velniai, bet kiekvienas papildo kits kitą: pirmas veikia, antras apmąsto ir, kai reikia, apmalšina Ekscelencijos įkarštį. Nuostabu tai, kad jiedu viens kito nekenčia, mat Volončevskis – liaudies, o Beresnevičius – dvarininkijos luomo atstovai, bet dėl bendro tikslo veikia neįtikėtina vieningai. Štai iš ko vertėtų mums pasimokyti, pas mus ne tik priešai, bet net ir draugai nemoka veikti vieningai! Norima pakeisti Volončevskį, bet ar žinote, kas neabejotina, kadangi jį pakeis Beresnevičius, pastarojo meilikavimas bus dar didesnė blogybė, nes kol Volončevskis čia, jo veiksmai yra apčiuopiami ir akivaizdūs: yra

kuo remtis pateikiant kaltinimus. Be to, ir ponija ne visa jį palaiko. Bet kai bus Beresnevičius, jo, kaip vyskupo, galią neišvengiamai sustiprins du dalykai: 1) ta galia bus neregima, ir jos nepavyks persekioti, ypač tokiems genijams, kaip mūsų III skyrius, mūsiškis Potapovas ir Co, 2) ją rems visa Vakarų krašto dvarininkija, o tai galia, kuri, suvienijus su gerbiamo vyskupo jėzuitišku genialumu, bus nepalenkiama.

Štai pagrindiniai pas juos mano praleisto vakaro ypatumai: 1) Volončevskis sako: ne maištas, o *karas*; 2) jis pavadino kunigą, kuris vienoje iš parapijų *vasario 19-ąją* meldėsi *rusiškai, bepročiu* (o parodytas pavyzdys tarp kitko sulaukė jau ir antro sekėjo); 3) jis kuo naiviausiai mane tikino, jog dėl to negalėjo pasitelkdamas kunigus sutrukdyti maištui, kad jam buvo grasinama pakorimu ir vyskupo-maskoliaus pravarde; 4) ne mažiau naiviai jis teigė, jog geriausi laikai kraštui buvo, kai valdė Aleksandras I, kurį visi mylėjo, bet niekas nebijojo ir darė, ką norėjo; 5) dar naiviau jis išsakė mintį, kad tik to „mes geidžiame ir dabar, *ir tuo atveju mylėsime Valdovą* ir gyvensime sau ramiai“. Štai sąmoningai išsakyto naivumo pavyzdžiai, kuriems nei aš, nei kartu buvęs Novikovas nepasidavėme ir sugebėjome atsakyti, kaip dera. Po to pasibučiavimai, šampanas ir kita. Pamiršau prie naivybių pridėti šią pastabą: „čia pernelyg *daug* mokyklų ir per *mažai* kunigų“.